

De bisschoppelijke stichtingsoorkonde voor O.L.Vrouwkapittel en Sint-Michielsabdij te Antwerpen

In het jaar 1124 werd te Antwerpen het collegiale kapittel in de Sint-Michielskerk overgebracht naar de Onze-Lieve-Vrouwerk, terwijl de Sint Michielskerk zelf overgenomen werd door Premonstratenzer kanunniken ¹⁾. Aangaande deze gebeurtenissen zijn er drie rechtstreekse diplomatische bronnen beschikbaar : ten eerste een oorkonde ²⁾ uit 1124 vanwege proost Hildolf (van Sint-Michiels, nadien van het O.L. Vrouwkapittel) ³⁾, en anderzijds twee oorkonden van datzelfde jaar ⁴⁾ vanwege bisschop Borchard van Kamerijk (1116-1130) ⁵⁾, waarvan een voor het O.L. Vrouwkapittel en een voor de Sint-Michielsabdij.

¹⁾ Te vgl. o.a. F. MERTENS en K. L. TORFS, *Geschiedenis van Antwerpen sedert de stichting der stad tot onze tijden*, dl. I, Antwerpen, 1845, blz. 146-148 en passim; E. GENS, *Histoire de la ville d'Anvers*, Antwerpen, 1861, blz. 38-41; [K.] L. TORFS, *Nieuwe geschiedenis van Antwerpen*, Antwerpen, 1862, blz. 34-36; A. SWERTS-SLOCK, *Beknopte geschiedenis der stad Antwerpen*, Antwerpen, [1898], blz. 24-25; P. GOETSCHALCKX, *Geschiedenis van het bisdom van Antwerpen. Aartspriesterschap Antwerpen*, dl. I, Ekeren-Donk, 1915, blz. 46-50; J. JANSSEN, *La Belgique Norbertine ou l'ordre de Prémontré en Belgique (1120-1920)*, dl. I, Averbode, 1920, blz. 12-16; E. DE MOREAU, art. *Anvers (ville)*, in *D.H.G.E.*, dl. III, 1924, kol. 888; F. PRIMIS, *Geschiedenis van Antwerpen*, dl. I: *Jong Antwerpen*, Brussel, 1927, blz. 73-80; J. LAENEN, *Kerkelijk en godsdienstig Brabant vanaf het begin der IVe tot in de XVIe eeuw*, dl. I, Antwerpen, 1935, blz. 294-306.

²⁾ Orig. : ANTWERPEN, *Stadsarchief, Fonds der kerkelijke en caritatieve instellingen*, nr. K 419; uitg. : o.a. P. GOETSCHALCKX, *Oorkondenboek der Witheerenabdij van S.-Michiels te Antwerpen*, dl. I, Ekeren-Donk, 1909, blz. 1-3, nr. 1; facsimile : F. PRIMIS, *op. cit.*, plaat nr. 10.

³⁾ P. DE RAM, *Synopsis actorum ecclesiae Antverpiensis*, Brussel, 1856, blz. 142, nr. II; F. MERTENS en K. L. TORFS, *op. cit.*, dl. I, blz. 556; F. PRIMIS, *op. cit.*, blz. 179.

⁴⁾ Bij middel van de datatio-gegevens kunnen deze oorkonden gesitueerd worden tussen 4 juni en 25 december (misschien 1 september) 1124. Dit biedt een nadere omschrijving voor de stichtingsdatum van de twee betrokken instellingen.

⁵⁾ [A.] LE GLAY, *Cameracum Christianum ou histoire ecclésiastique du diocèse de Cambrai*, Rijsel, 1849, blz. 31-33; E. HOERES, *Das Bistum Cambrai*, Leipzig, 1882, blz. 32-38; C. DESTOMBES, *Histoire de l'église de Cambrai*, dl. II, Kamerijk, 1890, blz. 56-70; E. DE MOREAU, *Histoire de l'église en Belgique*, dl. III, Brussel, 1945, blz. 37-40 en passim.

Enkele inhoudelijke verschillen tussen deze onderscheiden oorkonden nopen ons tot een hernieuwd onderzoek. Hierbij komt dat beide bisschoppelijke acten, hoewel van verschillende hand, op optekening door de Kamerijkse kanselier Werinbald aanspraak maken.

De drie oorkonden krijgen daarenboven een bijzondere betekenis in verband met de vroegste originele vermelding van Tanchelm⁶⁾. Vermits elke studie terzake met deze diplomatische gegevens dient rekening te houden, is het van belang hun onderlinge verhouding vast te stellen.

Gezien de kennis die ons thans ter beschikking staat voor de Kamerijkse bisschoppelijke oorkonden⁷⁾, moet het onderzoek gevoerd worden vanuit de charters van Borchard, terwijl de waarde van het charter van Hildolf eerst van hieruit zal kunnen bepaald worden.

I. Borchard, bisschop van Kamerijk, bevestigt de stichting⁸⁾ van het Sint-Michielskapittel te Antwerpen; vervolgens bekrachtigt hij de schenking van de Sint-Michielskerk aan de nieuwgestichte Sint-Michielsabdij te Antwerpen; tenslotte regelt hij de parochierechten tussen beide instellingen en bepaalt de jaarlijkse cijns op een gouden munt antwerps. — *Actum est autem hoc anno Incarnati Uerbi. M^o.C^o.*

Voor de data: E.I. STRUBBE en L. VOET, *De chronologie van de Middeleeuwen en de Moderne Tijden in de Nederlanden*, Antwerpen-Amsterdam, 1960, blz. 264.

⁶⁾ Vgl. o.a. H. PIRENNE, *Tanchelin et le projet de démembrement du diocèse d'Utrecht vers 1100*, in *Bulletin de la Classe des lettres et des sciences morales et politiques de l'Académie royale de Belgique*, 5de reeks, dl. XIII, 1927, blz. 112-119; L. PHILIPPEN, *De heilige Norbertus en de strijd tegen het Tanchelisme te Antwerpen*, in *Bijdragen tot de geschiedenis*, dl. XXV, 1934, blz. 251-288; W. MOHR, *Tanchelm von Antwerpen. Eine nochmalige Überprüfung der Quellenlage*, in *Annales Universitatis Saraviensis. Philosophie-Lettres*, dl. III, 1954, blz. 234-247; J. M. DE SMET, *De monnik Tanchelm en de Utrechtse bisschopszetel in 1112-1114*, in *Scrinium Lovaniense. Historische opstellen Etienne Van Cauwenbergh*, Leuven, 1962, blz. 207-234; J.B. RUSSELL, *Dissent and Reform in the Early Middle Ages*, Berkeley-Los Angeles, 1965, blz. 56-68, 265-269, 282-283.

⁷⁾ E. VAN MINGROOT, *De bisschoppelijke kanselarij te Kamerijk (1057-1130)*, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, 4 dln., Leuven, 1969 (deze studie werd doorgevoerd met de hulp van het Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek).

⁸⁾ Op grond van een verloren bisschoppelijk privilege van 1116/1119 (F. PRIMS, *Geschiedenis van Antwerpen*, dl. II-4: «Fastes». *Regesten. Zegels. Munten*, Brussel, 1931, blz. 28, reg. nr. 2, dat. 1114/1119).

Vgl. b.v. ook L. PHILIPPEN, *art. cit.*, blz. 270-271 (dat. 1119); J. LAENEN, *Introduction à l'histoire paroissiale du diocèse de Malines*, Brussel, 1924, blz. 356 (dat. 1117); J. DIERCKSENS, *Antverpia Christo nascens et crescens*, dl. I, Antwerpen, 1773², blz. 38 en 51-52 (dat. ca. 1116); P. GOETSCHALCKX, *Geschiedenis ...*, blz. 42-43 (dat. 1116).

XX° IIII°, indictione .II^a, epacta .III^a, presulatus domni Burchardi nono.

A. *Origineel* : ANTWERPEN, *Kathedraal-Archief, Capsa II Dominorum*, nr. 1(1). Perkament, hoogte 585/591 mm., breedte 532/506 mm. Zwaar beschadigd en door vochtigheid gevlekt, vooral op de onderste helft; in dorso op verschillende plaatsen met papier versterkt, en nadien rechts en links afgeknipt ⁹⁾.

Zegel van bisschop Borchard van Kamerijk ¹⁰⁾ : dit is rond van vorm, in het midden ongeveer 25 mm. dik, en heeft een diameter van 43 mm., met bovendien 7 mm. voor de schuinoplopende legende en zowat 6 mm. voor de zegelrand; het is vervaardigd uit natuurwas, en is, onderaan en enigszins naar rechts (diplomatisch), aangehangen op een dubbele, brede (gemiddeld 15 mm.), ruiglederen staart, die door twee verticale insnijdingen in het perkament gestoken werd, en waarvan de uiteinden gescheiden in het zegel verdwijnen. Voorgesteld is een bisschop, gemijterd en bekleed met albe en kazuifel, neergezeten (op een niet meer zichtbare vouwstoel) ¹¹⁾, zegenend met de rechterhand en in de linkerhand een staf houdend, die schuin voor hem langs is geplaatst en waarvan de krul, links ter hoogte van zijn hoofd, naar buiten is gekeerd. Omschrift (van bovenaan links naar rechts toe) : *BVRCH.RDV. .../ ...ER.C....S ...* ¹²⁾ (*Burchardus Dei gratia Cameracensis episcopus*). Het zegel verkeert in slechte staat en is langs de onderkant weggebrokkeld; bij een latere restauratie werd, gebruik makend van een bandje papier en wellicht na het verwijderen van de voetplooï, de zegelstaart weer op het charter bevestigd, en werd het zegel in een lederen omhulsel gevat.

B. *Afschrift* (XIIIde eeuw) : ANTWERPEN, *Stadsarchief, Fonds der kerkelijke en caritatieve instellingen*, nr. K 131 : *Diplomata capituli*,

⁹⁾ Voor de dorsale nota's kan hier verwezen worden naar J. VAN DEN NIEUWENHUIZEN, *De archieven van het Onze-Lieve-Vrouw Kapittel te Antwerpen (1124-1801) in het kathedraal en diocesaan archief*, Antwerpen, 1969, blz. XI.

¹⁰⁾ Afbeeldingen van dit zegel treft men aan bij P. GÉNARD, in *Verzameling der grafen en gedenkschriften van de provincie Antwerpen. Arrondissement Antwerpen*, dl. IV-1, Antwerpen, 1859, blz. XVIII; E. GENS, *op. cit.*, blz. 37; P. GÉNARD, *Verhandeling over S. Michielsabdij te Antwerpen*, Antwerpen, 1862, blz. 8.

¹¹⁾ Op de drie hoger vermelde afbeeldingen uit de XIXde eeuw is het zitmeubel nog wel aanwezig.

¹²⁾ Op de afbeeldingen is het volgende leesbaar : *BVRCHARDV. /S EP.*

fo 3-4. Titel : *Littere domini Burchardi Cameracensis episcopi de libertatibus ecclesiarum Sancti Michaelis et Sancte Marie et de translatione de ecclesia Sancti Michaelis ad ecclesiam Sancte Marie.*

C. *Vidimus* (3 januari 1397) : ANTWERPEN, K.A., *Capsa II Dominorum*, nr. 1 (2). *Vidimus* op perk. door not. W. Priem ¹³).

D. *Vidimus* (28 november 1488) : ANTWERPEN, K.A., *Capsa II Dominorum*, nr. 1(3). Vid. op perk. door not. H. de Haesdonc en H. de Hoens, in naam van abt M. Blijleven van Sint-Bernaards. Zegel van de abt.

E. *Vidimus* (28 november 1488) : ANTWERPEN, K.A., *Capsa II Dominorum*, nr. 1(4). Idem.

F. *Afschrift* (XVIIde eeuw) : AVERBODE, *Abdij-Archief, Fonds Sint-Michielsabdij van Antwerpen, charter*, nr. 1 bis. Papier.

G. *Authentiek afschrift* (1765) : ANTWERPEN, K.A., *Capsa I Dominorum*, nr. 46(1), doc. nr. 16. Transsumpt op papier door not. J.J. Harrewijn.

Uitgaven :

a. A. MIRAEUS, *De collegiis canonicorum per Germaniam, Belgium, Galliam, Hispaniam, Italiam, aliasque orbis christiani provincias, liber singularis*, Keulen, 1615, blz. 162-166 (naar A?).

b. A. MIRAEUS, *Codex donationum piarum*, Brussel, 1624, blz. 250-253 (naar A/a?).

c. A. MIRAEUS, *Notitia ecclesiarum Belgii*, Antwerpen, 1630, blz. 319-321 (ingekort; naar A/a?).

d. J. LE ROY, *Notitia Marchionatus Sacri Romani Imperii, hoc est urbis et agri Antverpiensis*, dl. I, Amsterdam, 1678¹ en 1692², blz. 27-28 (ingekort; naar c).

e. D. PAPEBROCHIUS, *Corollarium Norbertinum II : De abbatia S. Michaelis Antverpiae*, in *AA.SS.Junii*, dl. I, Antwerpen, 1695¹, blz. 934^a, ond. nrs. 4-5 (fragmenten; naar b); Parijs, 1867³, blz. 918^b-919^a, ond. nrs. 4-5 (fragm.; naar b).

f. J.-F. FOPPENS, *Historia episcopatus Antverpiensis*, Brussel, 1717, blz. 13-17, ond. nr. II (naar a, b en c).

g. A. MIRAEUS et J.-F. FOPPENS, *Opera diplomatica et historica*, dl. I, Brussel-Leuven, 1723, blz. 86-87 (naar b).

¹³) Op de afschriften uit het Kathedraal-Archief werden wij opmerkzaam gemaakt door Dr. J. Van den Nieuwenhuizen, adjunct-stadsarchivaris en archivaris van het Kathedraal-Archief te Antwerpen.

h. *Gallia Christiana in provincias ecclesiasticas distributa*, dl. V, Parijs, 1731, *Instrumenta*, kol. 308-309 (ingekort; naar c).

i. J.C. DIERCXSSENS, *Antverpia Christo nascens et crescens*, dl. I, Antwerpen, 1747¹, blz. 73-75 (fragmenten; naar b); Antwerpen, 1773², blz. 138-142 (naar A en b).

j. P. GÉNARD, *Verhandeling over St. Michielsabdij te Antwerpen*, in *Verzameling der graf- en gedenkschriften van de provincie Antwerpen. Arrondissement Antwerpen*, dl. IV-1 : *Abdijen en kloosters*, Antwerpen, 1859, blz. XXVI-XXVII, nota 1 (naar A); afzond. uitg., Antwerpen, 1862, blz. 6-7, nota 1 (naar A).

k. P. FREDERICQ, *Corpus documentorum inquisitionis haereticae pravitatis Neerlandicae*, dl. I, Gent-Den Haag, 1889, blz. 24, nota 1 (fragment; naar g); dl. II, 1896, blz. 3-5 (naar j-1).

l. P. GOETSCHALCKX, *Abdij van S.-Michiels te Antwerpen*, in *Bijdragen tot de geschiedenis bijzonderlijk van het aloude hertogdom Brabant*, dl. IV, 1905, blz. 555-558, nr. 3 (naar A).

m. P. GOETSCHALCKX, *Oorkondenboek der Witheerenabdij van S.-Michiels te Antwerpen*, dl. I, Ekeren-Donk, 1909, blz. 5-8, nr. 3 (naar A/1).

n. J. VAN DEN NIEUWENHUIZEN, *De archieven van het Onze-Lieve-Vrouw Kapittel te Antwerpen (1124-1801) in het kathedraal en diocesaan archief*, Antwerpen, 1969, blz. XII-XVII (naar A; met vertaling).

Facsimile :

— J. VAN DEN NIEUWENHUIZEN, *De archieven ...*, tussen blz. X en XI.

Regesten :

1. P. GEORGISCH, *Regesta chronologico-diplomatica*, dl. I, Frankfort-Leipzig, 1740, blz. 523, a^o 1124, nr. 15 (naar g).

2. A. WAUTERS, *Table chronologique des chartes et diplômes imprimés concernant l'histoire de la Belgique*, dl. II, Brussel, 1868, blz. 127 (naar a, b, c, d, e-1, f, g en h)¹⁴), en blz. 712 (naar e-1); dl. VII-1, Brussel, 1885, blz. 212 (naar i-2).

3. S. BORMANS en J. HALKIN, *Table chronologique ...*, dl. XI-1, Brussel, 1907, blz. 126 (naar j-1 en k-2).

4. F. PRIMS, *Geschiedenis van Antwerpen*, dl. II-4 : « *Fastes* ». *Regesten. Zegels. Munten*, Brussel, 1931, blz. 28, nr. 5 (naar i-2).

¹⁴) Andere daar opgegeven uitgaven hebben betrekking op de abdij-oorkonde (vgl. oock uitg. l/m).

II. Borchard, bisschop van Kamerijk, bevestigt de schenking van de Sint-Michielskerk en enkele bijhorende bezittingen, gedaan door proost Hildolf en het kapittel van Sint-Michiels, ten gunste van de nieuwgestichte abdij van Premonstratenzer kanunniken te Antwerpen; hij regelt tevens de verhouding van de Sint-Michielsabdij tot het kapittel inzake de parochierechten, en bepaalt de jaarcijns. — *Actum est autem hoc anno Incarnati. M^o.C^o.XXIIII^{to}., indictione .II., epacta .III., presulatus domni Burchardi nono.*

A. *Origineel* : ANTWERPEN, *Rijksarchief, Fonds Sint-Michielsabdij, charters*, nr. I. Perkament, hoogte 290+10/292+10 mm., breedte 217-214 mm. ¹⁵⁾.

Zegel van bisschop Borchard van Kamerijk : dit is rond van vorm, in het midden ongeveer 25 mm. dik, en heeft een diameter van 43 mm., met daarenboven 7 mm. voor de legende en zowat 5 mm. voor de zegelrand; het is vervaardigd uit natuurwas die buitenop bruin gekleurd werd, en is, onderaan in het midden, aangehangen op een dubbele, smalle en dooreengevlochten, fijnlederens staart, die door een enkele horizontale incisie in de plica (gemiddeld 10 mm. breed) gestoken is, en waarvan de uiteinden samen op dezelfde plaats in de zegelwas gevat worden. Figuur : zie hoger (vouwstoel weer niet meer zichtbaar). Legende (van bovenaan links naar rechts toe) : *BV*..... ..*.../ ..MERACE.S.*... ¹⁶⁾. Het zegel is goed bewaard; alleen langs de linkerzijde (diplomatisch) is de rand met een gedeelte van het omschrift afgebroken.

B. *Afschrift* (ca. 1355) : ANTWERPEN, *R.A., Fonds Sint-Michielsabdij, registers*, nr. 3 : *Liber privilegiorum ecclesiae Sancti Michaelis Antuerpiae*, f° VII r^o-v^o (blz. 13-14).

C. *Authentiek afschrift* (29 oktober 1669) : ANTWERPEN, *R.A., Fonds Sint-Michielsabdij, registers*, nr. 4 : nieuw cartularium van de abdij, dl. I, f° 1 v°-2 r°, nr. 2.

D. *Afschrift* (XVIIde eeuw) : TONGERLO, *Abdij-Archief*, zonder nummer : cartularium van Sint-Michiels, dl. I, f° 1 v° (naar C).

E. *Afschrift* (XVIIIde eeuw) : ANTWERPEN, *Stadsarchief, Sectie XVI*,

¹⁵⁾ Zie voor de rugnota's : P. GÉNARD, in *Verzameling* ..., blz. XVIII, nota; en ID., *Verhandeling* ..., blz. 8, nota.

¹⁶⁾ Volgens uitg. f/g was het volgende leesbaar : *BVRC ... [CAM]ERACENSIS EP...*

nr. 6B : armoriaal van Sint-Michiels, f° 13 v°-14 r°. Titel : *Diploma Burchardi Cameracensis episcopi*.

Uitgaven :

- a. A. SANDERUS, *Chorographia sacra coenobii S. Michaelis Antverpiae*, Brussel, 1659, blz. 10-11 (naar A).
- b. D. PAPEBROCHIUS, *Corollarium Norbertinum II*, in *AA.SS. Junii*, dl. I, blz. 934, ond. nr. 6 (fragmenten; naar a); dl. I³, blz. 919^a, ond. nr. 6 (id.).
- c. A. SANDERUS en [C. VAN LOM], *Chorographia sacra Brabantiae*, dl. I, Den Haag, 1726, blz. 89 (naar A-a).
- d. Ch. HUGO, *Sacri et canonici ordinis Praemonstratensis annales*, dl. II, Nancy, 1736, *Probationes*, kol. CXCIX-CC.
- e. P. GÉNARD, *Verzameling ...*, dl. IC-1, blz. XXVII-XXVIII, nota 1 (naar A); *Verhandeling ...*, blz. 7-8, nota 1 (id.).
- f. P. GOETSCHALCKX, in *Bijdragen ...*, dl. IV, blz. 553-555, nr. 2 (naar A).
- g. P. GOETSCHALCKX, *Oorkondenboek ...*, dl. I, blz. 3-5, nr. 2 (naar A/f).

Regesten :

1. S. BORMANS en J. HALKIN, *Table chronologique*, dl. XI-1, blz. 126 (naar e-1).
2. F. PRIMS, *Geschiedenis van Antwerpen*, dl. II-4, blz. 28, nr. 5 (naar g).

* * *

Om tot een verantwoorde waardebepaling van deze twee oorkonden te komen, is het vooreerst noodzakelijk na te gaan of deze documenten al dan niet in de centrale kanselarij van de bisschop tot stand zijn gekomen. Terzelfdertijd moeten de daarmee samenhangende diplomatische eigenheden beoordeeld worden.

De oorkonde voor het O.L.Vrouwkapittel werd niet in de Kamerijkse kanselarij opgesteld, en er evenmin geschreven ¹⁷⁾. Als aanwijzingen

¹⁷⁾ Vgl. daarentegen J. LAENEN, *Kerkelijk en godsdienstig Brabant*, dl. I, blz. 295, waar de Kamerijkse kanselier Werinbald (zie verder) als schrijver van de tekst aangegeven werd.

Vgl. ook M.-M. BAELEDE, *Stichting en vroegste organisatie van de Sint-Michielsabdij te Antwerpen (XIIde eeuw)* onuitg. acad. verh., Leuven, 1960, blz. XXVIII-XIX, die beide bisschoppelijke oorkonden van 1124 beschouwt als opgemaakt door klerken

hiervoor kunnen eerst enkele uiterlijke kenmerken ¹⁸⁾ aangevoerd worden :

— de afmetingen van het stuk, die het gewone formaat van Borchards oorkonden (hoogte minder dan 400 mm., breedte minder dan 350 mm.) ¹⁹⁾ overschrijden ;

— de bladspiegel zonder enig reliëf in het eindprotokol, terwijl in Borchards kanselarij minstens de datatio in een afzonderlijke alinea ondergebracht werd ²⁰⁾ ;

— het ontbreken van de voetplooï (?) ;

— in de recognitio de grafie *uuerinbaldus* voor de kanseliersnaam, met twee korte letters *u* i.p.v. de gebruikelijke dooreengetekende *GV* of *VV*.

— en vooral het schrift dat in geen enkele andere oorkonde van diezelfde bisschop aangetroffen wordt : opmerkelijk zijn hierbij het ongebruikelijke afkortingsteken ²¹⁾, bestaande uit een gebogen streep i.p.v. de lusvorm of onderaan opene *8*, en daarnaast de vlagversiering bij de *s*, bestaande uit een dubbele krul, zo geschikt nochtans dat het uiteinde naar beneden is gericht.

Wat het formulier ²²⁾ betreft, kan er gewezen worden op :

— de samengestelde invocatio-formule « *In nomine Patris et Filii, qui est ueritas, et Spiritus Sancti, qui est amborum caritas* », i.p.v. de stereotiepe en eenvoudiger formuleringen uit de kanselarij-stilus ²³⁾ ;

— de nogal emphatische betiteling van de bisschop in de dispositio (« *canonico et catholico presuli* »), niet passend in de eerder sobere oorkondentaal van de Kamerijkse kanselarij in die vroege XIIde eeuw ;

— het sanctio-begin « *Ne qua uero canonica secularisue persona processu temporum in hanc nostri decreti paginam spiritu calumpnie moueatur, ...* », waarbij het op deze plaats verrassende *canonica persona* de opsteller van de tekst verraadt ;

van de Kamerijkse kanselier ; en P. GÉNARD, in *Verzameling ...*, blz. XXVI, en *Verhandeling ...*, blz. 6 (zie verder).

¹⁸⁾ Noodgedwongen kan hier enkel verwezen worden naar E. VAN MINGROOT, *op. cit.*, dl. III, blz. 912-936 (*De uiterlijke kenmerken der kanselarij-oorkonden*).

¹⁹⁾ *Ibid.*, blz. 916.

²⁰⁾ *Ibid.*, blz. 922.

²¹⁾ *Ibid.*, blz. 962-969 (*De kanselarijschriften onder Borchard*).

²²⁾ Vgl. *ibid.*, blz. 836-870 (*Het formulier der oorkonden van Borchard*).

²³⁾ Vgl. *ibid.*, blz. 837 ; en tevens E. REUSENS, *Les chancelleries inférieures en Belgique depuis leur origine jusqu'au commencement du XIIIe siècle*, in *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, dl. XXVI, 1896, blz. 163.

— in de subscriptio de plaatsing van domdeken Oilard ná de bisschoppelijke kapelaans ²⁴⁾;

— en in het algemeen de woordelijke overname uit een « vooroor-konde » ²⁵⁾, hetgeen volstrekt ongewoon was in Kamerijkse kanselarij-oorkonden van die periode.

Aangaande de herkomst van de besproken oorkonde moet bijgevolg de hypothese vooropgesteld worden van een redactie, én scriptie, door de scriptor van het O.L.Vrouwkapittel zelf. Belangrijk is hierbij dat de meeste auteurs van mening zijn dat Borchard in dat jaar 1124 inderdaad te Antwerpen aanwezig was ²⁶⁾. Trouwens, een dergelijke aangelegenheid waar zijn vriend ²⁷⁾ Norbert, wellicht op zijn aanraden, nauw bij betrokken was, moest de bisschop zeker ter harte gaan. Het ligt dan wel voor de hand dat het opmaken van deze oorkonde te Antwerpen zelf tot de mogelijkheden behoort!

Nu is scriptor Raduard ²⁸⁾ de man die, tussen 1124 en 1148, als zodanig vermeld wordt in het Antwerpse kapittel. Raduard onder-tekent namelijk in die functie bij de kanunniken van O.L.V., en dit zowel in het charter van proost Hildolf als in een charter van proost Reinier (1146-1187) ²⁹⁾ uit 1148 ³⁰⁾. Een *Radyuardus de Antverpia* komt ook voor bij de geestelijken-ondertekenaars in een oorkonde van bisschop Borchard voor de priorij van Groot-Bijgaarden, uit 1125/1130 ³¹⁾.

²⁴⁾ E. VAN MINGROOT, *op. cit.*, dl. III, blz. 861-862.

²⁵⁾ Zie hoger. Op woordelijke overname wijst de formulering : « Sane prioris fundationis et libertatis privilegium huiusmodi est : ... ».

²⁶⁾ Vgl. b.v. P. PAPEBROCH, in *AA. SS. Junii*, dl. I^a, blz. 934, nr. 6; E. LE POITTEVIN DE LA CROIX, *Histoire physique, politique et monumentale de la ville d'Anvers*, Brussel, [1847], blz. 483 (a^o 1224); P. GOETSCHALCKX, *op. cit.*, blz. 69; G. MADELAINE, *Histoire de Saint Norbert*, dl. I, Tongerlo, 1928³, blz. 242.

²⁷⁾ HERMAN VAN DOORNIK, *De Miraculis S. Mariae Laudunensis*, in *M.G.H., SS.*, dl. XII, blz. 659, kap. III 8.

²⁸⁾ J. HARDY, *Onderzoek naar de kapittelfuncties in het Onze-Lieve-Vrouwkapittel te Antwerpen (1124-1257/58)*, onuitg. acad. verh., Leuven, 1965, blz. 69-70, 134, 138.

²⁹⁾ *Ibid.*, blz. 128-129; P. DE RAM, *op. cit.*, blz. 143, nr. III; F. MERTENS en K. L. TORFS, *loc. cit.*; F. PRIMS, *op. cit.* dl. I, blz. 179.

³⁰⁾ Orig. : AVERBODE, *Abdij-Archief, Fonds Sint-Michielsabdij van Antwerpen, charters*, nr. 3; uitg. : P. GOETSCHALCKX, *Oorkondenboek ...*, blz. 18-19, nr. 8.

³¹⁾ Afschr. (XVde eeuw) : BRUSSEL, *A.R.A., Kerkelijke Archieven van Brabant*, nr. 7792, f^o IIr^o; uitg. : E. DE MARNEFFE, *Cartulaire de l'abbaye d'Afflighem et des monastères qui en dépendaient*, Leuven, 1894, blz. 52-53, nr. XXIX.

De mening van J. Laenen ³²⁾, als zou de hand van Raduard te herkennen zijn in de twee charters uit 1124 voor de Sint-Michielsabdij, kan dan ook niet bijgetreden worden. Immers, zoals verder zal blijken gaat het daar telkens om een geschrift dat nog na 1164 betuigd is in oorkonden, ook van lekeheren, uit het chartarium van Sint-Michiels, terwijl Raduard, blijkens de kapitteloorkunde van 1148, behoorde tot de acht kanunniken die in het O.L.Vrouwkapittel zijn gebleven.

* * *

Ofschoon het ontstaan van de kapitteloorkunde buiten Kamerijk moet gesitueerd worden, kan men toch, analoog met de algemene tendens in Kamerijkse destinataris-oorkonden ³³⁾, verschillende formulier-onderdelen aanwijzen die de voorschriften van de kanselarij ³⁴⁾ nakomen, en dit vermoedelijk door tussenkomst van iemand uit het bisschoppelijk gevolg te Antwerpen ³⁵⁾ :

— de intitulatio-formule « *divina miseratione Cameracensium episcopus* » ³⁶⁾;

— de algemene inscriptio « *tam futuris quam presentibus* »;

— de ook voor Kamerijk (op dat ogenblik) kenmerkende salutatio « *in perpetuum* »;

— het *annus praesulatus* in de datatio;

— de recognitio « *Ego Uuerinbaldus cancellarius scripsi et recensui* », die, zoals in een ganse reeks destinataris-oorkonden ³⁷⁾ van Borchard, de mundatio van het originele stuk aan de Kamerijkse kanselier schijnt toe te schrijven, doch die een louter geformaliseerde uitdrukking was geworden ³⁸⁾.

³²⁾ J. LAENEN, *op. cit.*, blz. 295-297.

³³⁾ E. VAN MINGROOT, *op. cit.*, dl. III, blz. 712 (vooral begin- en eindprotokol).

³⁴⁾ Vgl. ook E. REUSENS, *loc. cit.*, : invocatio, intitulatio, inscriptio, salutatio en datatio (eerste helft XIIde eeuw).

³⁵⁾ De drie ondertekenende kapelaans waren alle lid van de Kamerijkse bisschoppelijke kanselarij (E. VAN MINGROOT, *op. cit.*, dl. III, blz. 734-736).

³⁶⁾ De versie met « *Dei miseratione* » (E. REUSENS, *loc. cit.*) kwam minder voor (E. VAN MINGROOT, *op. cit.*, dl. III, blz. 838).

³⁷⁾ *Ibid.*, blz. 710.

³⁸⁾ Vgl. O. REDLICH, *Die Privaturkunden des Mittelalters*, Munchen-Berlijn, 1911, blz. 138; C. CHENEY, *English Bishops' Chanceries*, Manchester, 1950, blz. 27; G. TESSIER, *Diplomatique royale française*, Parijs, 1962, blz. 96-97 en 222.

Ook andere gegevens wijzen op de echtheid ³⁹⁾ van het charter :

— het zegel op het origineel is ongetwijfeld een authentiek exemplaar van Borchards zegel ⁴⁰⁾, en ook de aanhechting op een witte groflederen staart doorheen twee verticale insnijdingen is, voor die periode, typisch Kameries ⁴¹⁾;

— de getuigenlijst kan volledig verantwoord worden :

1. Erlebald, proost van het Kameriese kathedraal-kapittel ⁴²⁾ van 1096 tot 1137 ⁴³⁾.

2. Johan, hoofdaartsdiaken van Kameries tussen 1096 en 1162/1164 ⁴⁴⁾.

3. Radulf, aartsdiaken van Brabant van 1095 tot 1126 ⁴⁵⁾.

4. Anselm, aartsdiaken van Henegouwen tussen 1101 en 1126, dan van Brabant (tot 1129/1131) ⁴⁶⁾.

³⁹⁾ De echtheid van deze oorkonde werd nochtans reeds in vraag gesteld (E. MARSHALL, *Essai historique et topographique sur l'origine de la ville d'Anvers et de ses premiers habitants*, Antwerpen, 1829, blz. 28-29), evenwel op verkeerd begrepen historische gronden (F. MERTENS en K. L. TORFS, *op. cit.*, blz. 146-148; F. PRIMS, *op. cit.*, dl. I, blz. 60 en 79; L. PHILIPPEN, *art. cit.*, blz. 263).

⁴⁰⁾ Als vergelijkingsmateriaal kan, in Belgische archiefdepots, gebruik gemaakt worden van een drietal andere exemplaren van dit zegel :

— RONSE, R.A., *Fonds Sint-Adriaansabdij van Geraardsbergen*, charters, nr. 3 (1117);

— GENT, R.A., *Fonds Sint-Baafsabdij*, charters, nr. 25 (1125);

— *ibid.*, nr. 28 (1129).

In Franse archiefdepots zijn twaalf dergelijke zegels bewaard.

⁴¹⁾ E. VAN MINGROOT, *op. cit.*, dl. III, blz. 987.

⁴²⁾ M. H. KOYEN, *De prae-gregoriaanse hervorming te Kameries (1012-1067)*, Tongerlo, 1953, blz. 212-213; A. LE GLAY, *Recherches sur l'église métropolitaine de Cambrai*, Parijs, 1825.

⁴³⁾ E. VAN MINGROOT, *op. cit.*, dl. IV, blz. 11. Vgl. nog A. LE GLAY, *Cameracum ...*, blz. 89, nr. XIII (1103-1135), en [E.] BERTEAUX, *Étude historique sur la ville de Cambrai de l'an 500 à l'an 1798*, dl. I, Kameries, 1908, blz. 405 (1101).

⁴⁴⁾ E. VAN MINGROOT, *op. cit.*, dl. IV, blz. 6 en 9.

De onwaarschijnlijk lijkende einddatum kan thans slechts voorlopig vastgelegd worden (vgl. M. BRUIER en M. GJESSELING, *Les revenus, les biens et les droits de Sainte-Waudru de Mons à la fin du XIIe siècle*, in *Handelingen van de Koninklijke commissie voor geschiedenis*, dl. CXXXI, 1956, blz. 318-320).

⁴⁵⁾ Ch. DUVIVIER, *L'archidiaconat de Brabant dans le diocèse de Cambrai, jusqu'à la division de l'archidiaconé de ce nom en 1272*, in *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, dl. LXXIV, 1905, blz. 499-504, nrs. V en VI.

⁴⁶⁾ *Ibid.*, blz. 504-505, nr. VII; E. VAN MINGROOT, *op. cit.*, dl. I, blz. 21, en dl. IV, blz. 7 en 9.

5. Anselm, proost van het Kamerijkse Sint-Gorikskapittel ⁴⁷⁾ van ca. 1110 tot na 1124 ⁴⁸⁾.

6. Wido : als *clericus episcopi* en domheer vermeld vanaf 1112 tot ca. 1129 ⁴⁹⁾.

7. Robert : als *clericus episcopi* en domheer vermeld vanaf 1111 tot ca. 1127 ⁵⁰⁾.

8. Gerard : als *clericus episcopi* en domheer vermeld vanaf 1110 tot ca. 1127 ⁵¹⁾.

9. Oilard : deken van het kathedraal-kapittel van 1117 tot ca. 1133 ⁵²⁾.

10. Hugo : rond 1124 zijn er in het Kamerijkse domkapittel drie kanunniken van die naam gekend ⁵³⁾.

11. Heribert : als domkanunnik vermeld tussen 1124 en ca. 1129 ⁵⁴⁾.

12. Werinbald : bisschoppelijk kanselier en domscholaster van 1100 tot 1148 ⁵⁵⁾.

* * *

De thans bestaande bisschoppelijke stichtingsoorkonde voor de Sint-Michielsabdij werd alvast evenmin in de Kamerijkse kanselarij samengesteld ⁵⁶⁾. Hierop wijzen het voor Kamerijk uniek geschrift, de grafie *Werenbaldus* — met *e* in de tweede lettergreep — voor de

⁴⁷⁾ M. H. KOYEN, *op. cit.*, blz. 214-125; A. LE GLAY, *Cameracum ...*, blz. 100-103.

⁴⁸⁾ E. VAN MINGROOT, *op. cit.*, dl. II, blz. 494; vgl. A. LE GLAY, *op. cit.*, blz. 101, nr. III (1110-1118).

⁴⁹⁾ E. VAN MINGROOT, *op. cit.*, dl. IV, blz. 20 (Wido II). De einddatum valt binnen het episcopaat van Borchard, wegens de huidige stand van het onderzoek; hoogstwaarschijnlijk zouden archief-onderzoekingen na 1130 andere vermeldingen van meerdere van deze kanunniken opleveren.

⁵⁰⁾ *Ibidem* (Robert II).

⁵¹⁾ *Ibid.*, blz. 19 (Gerard III).

⁵²⁾ *Ibid.*, blz. 11-12. Vgl. E. BERTEAUX, *op. cit.*, Nr. 407 (1122); A. LE GLAY, *Recherches ...*, blz. 115 (1123-1125); ID., *Cameracum ...*, blz. 95, nr. XI (1118-1133).

⁵³⁾ E. VAN MINGROOT, *op. cit.*, dl. IV, blz. 19. Zoals H. LLAMY, *Vie du bienheureux Hugues de Fosses, premier abbé de Prémontré*, Leuven, 1909, blz. 44, n. 1, opmerkte, bestaat er geen bewijs dat Hugo van Fosses (aanvankelijk kapelaan van bisschop Borchard) betrokken was bij de stichting van de Sint-Michielsabdij.

⁵⁴⁾ *Ibidem*.

⁵⁵⁾ ID., *op. cit.*, dl. III, blz. 725-728. Vgl. E. REUSENS, *art. cit.*, blz. 168 (1096-1150), en E. LESNE, *Histoire de la propriété ecclésiastique en France*, dl. V, Rijsel, 1940, blz. 322 (1057-1117).

⁵⁶⁾ Vgl. nochtans de mening van H. Nélis : « Ecriture du chancelier Werimbald de Cambrai » (BRUSSEL, A.R.A., *Handschriftenverzameling*, nr. 4305).

kanseliersnaam, en de wijze van zegelaanhechting bij middel van een smalle dooreengevlochten staart, gestoken door een enkelvoudige insnijding in de plica.

Waar een totstandkoming in het scriptorium van de begunstigde instelling voor het reeds een kwarteeuw bestaande O.L.Vrouwkapittel aanvaardbaar was, is dit veel minder het geval voor de pas gestichte en uiteraard nog ongeorganiseerde abdij. Nochtans vindt men dezelfde hand ⁵⁷⁾ terug in verscheidene ⁵⁸⁾ andere documenten uit die tijd, gericht aan de Premonstratenzerabdij :

1. een oorkonde van Nikolaas van Chièvres, bisschop van Kamerijk (1136-1167) uit 1148 ⁵⁹⁾;
2. een oorkonde van proost Reinier van het O.L.Vrouwkapittel, uit 1148 ⁶⁰⁾;
3. een oorkonde van Godfried III, hertog van Brabant (1142-1190), uit 1161 ⁶¹⁾;
4. een oorkonde van Filips van de Elzas, graaf van Vlaanderen (1168-1191), uit 1164/1191 ⁶²⁾.

Om op enige uiterlijke kenmerken van deze documenten te wijzen : ook daar treft men hetzelfde chrismon aan, de naar het einde toe versmallende woordelijke invocatio, het dubbeltekenen van hoofdletters (vgl. C, O, Q, T), de typische hoekige vlagversiering, het knooppvormig

⁵⁷⁾ Een afbeelding van dit schrift treft men aan bij F. PRIMS, *op. cit.*, dl. I, plaat nr. 10 (vgl. hoger).

⁵⁸⁾ Spijtig genoeg zijn vele originelen voor Sint-Michiels, uit die periode, verloren gegaan. Van de charters, uitgegeven bij P. GOETSCHALCKX, *Oorkondenboek ...*, komen er verscheidene (b.v. de nrs. 21 en 22) in aanmerking voor optekening door diezelfde scriptor. De vergelijking van de diplomatische kenmerken verschaft echter onvoldoende inlichtingen om terzake een nauwgezet oordeel mogelijk te maken.

⁵⁹⁾ Orig., ANTWERPEN, S.A., *Fonds der kerkelijke en caritatieve instellingen*, nr. K 420.

⁶⁰⁾ Orig. : AVERBODE, A.A., *Fonds Sint-Michielsabdij, charters*, nr. 3; uitg. : zie hoger.

⁶¹⁾ Orig. : AVERBODE, A.A., *Fonds Sint-Michielsabdij, charters*, nr. 7; uitg. : P. GOETSCHALCKX, *op. cit.*, blz. 34-36, nr. 18.

⁶²⁾ Orig. : AVERBODE, A.A., *Fonds Sint-Michielsabdij, charters*, nr. 10; uitg. : o.a. P. GOETSCHALCKX, *op. cit.*, blz. 54-57, nr. 32 (dat. 1164/1182). Steunend op de chronologische gegevens bij E.I. STRUBBE en L. VOET, *op. cit.*, blz. 393, moet als terminus post quem voor deze oorkonde het jaar 1164 vooropgezet worden, toen namelijk Filips van de Elzas graaf van Vermandois werd, en als terminus ante quem Filips sterfdatum in 1191. Vgl. nog P. GOETSCHALCKX, *op. cit.*, blz. 55, n. 1, waar op grond van XVde en XVIIIde eeuwse handschriften het jaar 1178 opgegeven wordt.

afkortingsteken bestaande uit twee losstaande pennetrekken, identieke afkortingen voor *et, esse, quam* of *...rum*, het *Signum*-teken met, op de dwarsstreep, de eindpunt diplomatisch-links naar boven toe gericht, en dezelfde zegelingswijze. Opvallend is het statisch aspect van de ductus : dergelijk uitblijven van de normale schriftevolutie is onwaarschijnlijk te noemen wanneer het zou gaan om teksten gespreid — tussen 1124 en 1164/1191 — over een periode van minstens veertig jaar.

Er is echter meer dat tegen de echtheid van het stuk, in zijn huidige vorm, spreekt ⁶³).

Een aanwijzing biedt weer de zegelaanhechting. Het was in het bisdom Kamerijk gewoonte dat bij scriptorium-oorkonden het zegel aangebracht werd volgens de kanselarij-gebruiken, en wellicht onder toezicht van de kanselier ⁶⁴). Welnu, in dit geval wijkt de zegelstaart volledig af van deze Kamerijkse geplogenheden.

In beide Antwerpse charters van bisschop Borchard kan het schrifttype als laat-karolingisch of romaans oorkondenminuskel, onder gotische invloed, omschreven worden ⁶⁵). Nochtans is er een opvallend verschil tussen beide teksten, in die zin namelijk dat het schrift in het abdij-charter van jongere datum is ⁶⁶). Daartoe moge het volstaan volgende bewijzen aan te voeren : de tweeklank *ae* wordt in de kapittel-oorkonde (A¹) hoofdzakelijk als *ę* (*e caudata*) geschreven, in deze voor de abdij (A²) bijna steeds als enkele *e* ⁶⁷), waarbij de verwarring inzake de betekenis van de « cedille » opvalt (vergelijk *ęclesie* op lijn 20 !); woordvormen als *particione* worden in A¹ volledig uitgeschreven, in A² afgekort tot *particiċ*; *est* (A¹) wordt *ē* (A²), *fratnē* (A¹) wordt *frnē* (A²), *orationes* (A¹) wordt *ōiones* (A²) ⁶⁸). Dergelijke afkortingen en een dus-

⁶³) Vergelijk, voor de inhoudelijke onwaarschijnlijkheden, vooral de grondige uiteenzetting van L. PHILIPPEN, *art. cit.*, blz. 263-268, en verder b.v. F. PRIMIS, *op. cit.*, dl. I, blz. 73-74.

Het spreekt vanzelf dat deze hele problematiek volgens de gegevens van het diplomatisch onderzoek zou kunnen herdacht worden.

⁶⁴) E. VAN MINGROOT, *op. cit.*, dl. III, blz. 712.

⁶⁵) Vgl. J. STIENNON, *L'écriture diplomatique dans le diocèse de Liège du XIe au milieu du XIIIe siècle*, Parijs, 1960, blz. 230-232.

⁶⁶) Vgl. reeds O. OPPERMAN, *Die älteren Urkunden des Klosters Blandinium und die Anfänge der Stadt Gent*, dl. I, Utrecht, 1928, blz. 323, nr. 1, waar zonder verdere bewijsvoering over deze oorkonde gezegd wordt : « Die Schrift des (angeblichen) Originals im Staatsarchiv zu Antwerpen ist nicht zeitgemäss ... ».

⁶⁷) Vgl. K. LANGOSCH, *Lateinisches Mittelalter. Einleitung in Sprache und Literatur*, Darmstadt, 1963, blz. 53.

⁶⁸) In A¹, achtereenvolgens lijn 21, 20, 22, 22; in A², achtereenvolgens lijn 21, 19, 22, 22

danige frequentie van de afkortingen zijn niet betuigd in andere Kamerijkse oorkonden uit het eerste kwart der XIIde eeuw.

Zoals het thans bewaard is, moet het charter voor Sint-Michiels dan ook later opgemaakt zijn dan het voorwendt. De vraag is echter of het zonder meer als een *falsum* dient bestempeld te worden, ofwel als een rescript, of eerder als een *carta figurata*.

Een complete vervalsing is uitgesloten, rekening houdend met het aanvaardbaar formulier — zelfs de invocatio stemt hier, in tegenstelling tot de kapittel-oorkonde, met de Kamerijkse gebruiken overeen —, de gedeeltelijk onverdachte reeks van ondertekenaars en de verdere overeenkomst met de andere tekst, op sommige plaatsen woord voor woord gelijk.

Het document voor de Antwerpse Sint-Michielsabdij, in zijn huidige voorkomen, moet dan ook als een afbeeldend afschrift beschouwd worden. Hierop wijzen bij voorbeeld de overzetting van *definitum* (A¹) tot *deifinitum* (A²) met geëxpuncteerde *e*, en enkele foutieve transcripties als *diuidant* (A²) i.p.v. *diuidatur* (A¹), *an* (A²) voor *annis* (A¹), *cononico* (A²) voor *canonico* (A¹), *incarnati* (A²) voor *incarnati uerbi* (A¹)⁶⁹. Dit zijn typische en grove copistenfouten, zowel grafische als paleografische⁷⁰, en geen fouten uit een nieuw opge maakte en misschien gedicteerde oorkonde.

Ook bij het kopiëren van de getuigenlijst is een typische afschrijffout gebeurd. Deze subscriptio luidt in A¹ :

« *S. Erlebaldi prepositi. S. Johannis archidiaconi. S. Radulfi archidiaconi S. Anselmi archidiaconi. S. Anselmi prepositi. S. Widonis. S. Roberti. S. Gerardi capellani. Signum Oilardi decani. S. Hugonis, Heriberti, canonicorum* ».

In A² bestaat de getuigenlijst uit een aantal Antwerpse kanunniken, en voor een ander deel uit Kamerijkse geestelijken. Dat gedeelte van de subscriptio ziet er uit als volgt :

« *Signum Erlebaldi prepositi. S. Johannis archidiaconi. S. Radulfi. S. Anselmi archidiaconi. S. Anselmi prepositi. S. Gerardi capellani. S. Oylardi decani. S. Hugonis, S. Herenberti, canonicorum. S. Johannis, S. Radulfi, archidiaconorum. S. Anselmi prepositi* ».

Het hoeft geen betoog dat de laatste drie namen een herhaling uit-

⁶⁹ In A¹, achtereenvolgens lijn 20, 21, 23, 23, 27; in A², achtereenvolgens lijn 19, 20, 23, 23, 31.

⁷⁰ Vgl. voor het mechanisme van het kopiëren en de afschrijffouten : A. DAIN, *Les manuscrits*, Parijs, 1964², blz. 41-46.

maken ⁷¹⁾ : er waren op dat oogenblik te Kamerijk slechts één aartsdiaken Johan, één aartsdiaken Radulf en één proost Anselm (van Sint-Goriks). Dergelijke misvatting omtrent de getuigen, allen belangrijke dignitarissen uit het bisschoppelijk gevolg, was ondenkbaar voor een tijdgenoot, en zou ook nooit de zegelwaarborg verkregen hebben.

Het afbeeldend afschrift werd, ondanks sommige opvallende overeenkomsten, zoals de sanctio-corroboratio en de datatio, niet vervaardigd op grond van de kapittel-oorkonde. Men moet inderdaad rekening houden met de verschillen inzake invocatio en subscriptio, en bovenal met het authentieke zegel van Borchard : die authenticiteit wordt ten overvloede bewezen door de paleografische kenmerken van de legende, bijzonder het woord *CAMERACENSIS* met een unciale E in de tweede lettergreep en een kapitaal in de vierde. Dat alles wijst erop dat het echte origineel, in 1124 vergeven aan de Antwerpse Sint-Michielsabdij, hermaakt werd tot een nieuw stuk, waaraan het bisschoppelijk zegel, na losgemaakt te zijn van het echte document, bevestigd werd.

* * *

Nu rijst de vraag of er in de tekst van dit schijnbaar origineel een reden aanwezig is voor deze vervalsing. Wat de dispositio betreft stemmen beide oorkonden, het originele stuk voor het O.L. Vrouwekapittel en het pseudo-origineel voor Sint-Michiels, grotendeels overeen. Nochtans zijn in het laatste charter enige bepalingen aangegeven, die in het eerste niet opgenomen zijn : de zinsbouw van het gedeelte waarin deze bijkomende privileges voorkomen, duidt onmiskenbaar op een interpolatie. Inderdaad, waar in A¹ een afzonderlijke zin volgende bepaling bevat : « *Sepeliri quoque defunctos in utriusque ecclesie cimiterio licebit* », daar wordt dat in A² : « *Infirmos autem uisitare et oleo inungere, confessiones audire, mortuos sepelire, utrisque canonicis in propriis cymiteriis omni tempore licebit* » ⁷²⁾. Deze laatste zin heeft slechts betekenis vanaf « *mortuos sepelire* ». Ook bij een gewijzigde punctuatie blijft de constructie onaf en wijst alles op een gebrekkig herwerken van de oorspronkelijke clausule, in beide teksten gevat tussen gans identieke bepalingen.

⁷¹⁾ Reeds D. PAPEBROCH, in *AA. SS. Junii*, dl. I¹, blz. 934, nr. 6, had deze opvallende naamgelijkenissen vastgesteld, zonder daar echter nadere aandacht aan te besteden.

⁷²⁾ Vgl. reeds J. DIERCXSENS, *op. cit.*, dl. I², blz. 138 en 142, die deze verschillen opmerkte.

De verklaring van P. Génard ⁷³⁾, als zouden de tekstuele verschillen tussen beide oorkonden toe te schrijven zijn aan het feit dat deze voor het O.L.Vrouwkapittel het authentieke en originele stuk zou zijn, terwijl voor de Norbertijnerabdij enkel een (dan nog onbehendig afgeschreven) uittreksel zou vervaardigd zijn, zonder dat dit in het stuk aangeduid werd, kan in dit verband niet gevolgd worden. De voornaamste afwijkingen kwamen namelijk, zoals deze auteur zelf aanstipte, hieruit voort dat in de kapittel-acte, op grond van een ouder privilege, vroegere schenkingen bevestigd werden, die geen betekenis konden hebben in een document voor de Premonstratenzers ⁷⁴⁾ : dit laatste stuk was, in zijn oorspronkelijke vorm, ongetwijfeld een op zichzelf staand origineel, met alle vereiste geldigheidsteken en, en meer bepaald het ook nu nog bewaard bisschopszegel. Daarbij, inzake de parochierechten is de huidige tekst in A² uitgebreider dan in A¹, hetgeen de voorstelling van P. Génard grondig weerlegt.

Het probleem van de inhoudelijke verschillen blijft dus onverminderd bestaan. Nu geeft bisschop Borchard tijdens zijn episcopaat niet die indruk dat men van hem kan verwachten dat hij terzelfdertijd afwijkende bepalingen omtrent eenzelfde kwestie zou gebillijkt hebben. Integendeel, juist in zijn ambtsperiode worden b.v. nagenoeg alle nieuwe bezitsoverdrachten, en ook voorheen gebeurde ⁷⁵⁾, met nauwkeurige bewoordingen in officiële stukken vastgelegd. Aan die kant is er dus geen verklaring te vinden. De enige redelijke oplossing voor deze inhoudelijke tegenspraak moet o.i. dan ook gezocht worden in de vervalsing van een van beide stukken, meer bepaald dat voor de Sint-Michielsabdij.

Tegelijkertijd als de bisschoppelijke oorkonde werd blijkbaar ook het charter van proost Hildolf herschreven en van gelijkaardige bepalingen omtrent de parochierechten voorzien : « *Infirmos autem uisitare et communicare oleoque inungere, confessiones audire, mortuos sepelire, omnibus hec ab eis querentibus, libere contulimus* ».

⁷³⁾ P. GÉNARD, in *Verzameling ...*, dl. IV-1, blz. XXVI, n. 1, en *Verhandeling ...*, blz. 6, n. 1.

⁷⁴⁾ Vgl. D. PAPEBROCH, *loc. cit.*, en L. PHILIPPEN, *art. cit.*, blz. 265.

⁷⁵⁾ Men leze b.v. de narratio van een oorkonde vanwege Borchard aan het Sint-Urmaarskapittel te Lobbes, uit het jaar 1126 (uitg.: L. DEVILLERS, *Documents concernant Leval-Trahegnies, Bienne-lez-Happart et les Clarisses de Mons*, in *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, dl. XIV, 1877, blz. 385-387, nr. I), en hoe de bisschop bij het niet nakomen van de bepalingen handelend ging optreden.

Reeds bij een eerste lezing kan men in deze tekst een ongerijmdheid aanwijzen : inderdaad, de overdracht van de Sint-Michielskerk aan de Premonstratenzers én het overbrengen van het collegiaal kapittel naar O.L. Vrouwekerk worden als reeds gebeurd voorgesteld, en toch betitelt kapittelproost Hildolf zichzelf in de intitulatio nog steeds als *prepositus Sancti Michaelis* ⁷⁶).

Het geschrift in beide diplomatische bronnen uit 1124 voor Sint-Michiels is van dezelfde hand. Een eenvoudige vergelijking volstaat om dit vast te stellen. Meer bepaald kan bij voorbeeld gewezen worden op de vorm van het gewone afkortingsteken, van het conventionele teken voor het voegwoord *et* en voor de meervoudsgenitief op...*rum*. In beide vindt men ook de laat-middeleeuwse en fonetisch vervormde salutatio « *imperpetuum* » i.p.v. « *in perpetuum* » (A¹), en *Michaelis* i.p.v. de oorspronkelijke grafie *Micahelis* uit A¹ ⁷⁷). Het uiterlijke voorkomen van beide stukken komt evenzeer overeen : de vorm van de symbolische invocatio (een sober kruis), de plaats van het zegel, de voetplooi en de richting van de insnijding, de stof waarop geschreven en waarop gezegeld werd.

Ook het charter van Hildolf, in zijn huidig voorkomen, is een afbeeldend afschrift. Dat blijkt het duidelijkst uit deze zinsnede : « ... *ut quodcumque munus infirmus infirm et moriens parrochianus* ... » : hierbij is *infirm* doorgehaald, en ook deze dittografie is natuurlijk een typische copistenfout.

* * *

Uit het voorgaande moge voldoende blijken dat het motief waarom beide documenten in Sint-Michiels vervalst werden in elk geval in de parochierechten en -functies te zoeken is ⁷⁸). Dergelijke volledig gelijkwaardige verdeling van de parochiale rechten te Antwerpen

⁷⁶) J. LAENEN, *op. cit.*, dl. I, blz. 299.

⁷⁷) Diezelfde oorspronkelijke grafie vindt men terug in een oorkonde van bisschop Lietard uit 1135 (orig. : ANTWERPEN, *K. A., Capsa II Dominorum*, nr. 2 (1); uitg. : o.a. P. GOETSCHALCKX, *Oorkondenboek* ..., blz. 8-11, nr. 4).

⁷⁸) Vgl. o.a. F. PRIMS, *Kerkelijk Antwerpen rond 't jaar 1200*, in *Bijdragen tot de geschiedenis*, dl. XVII, 1926, blz. 363-365, en E. DE MOREAU, *Comment naquirent nos plus anciennes paroisses en Belgique*, in *Nouvelle revue théologique*, jg. 1938, blz. 933.

Ook hier kan het diplomatisch onderzoek klaarheid brengen in de werkelijke verhoudingen tussen de twee instellingen en in dit aspect van de vroegste geschiedenis der Premonstratenzerorde in ons land.

druiste trouwens in « tegen alle traditie en alle kanonieke regelingen » ⁷⁹⁾.

Ook het tijdstip van deze falsificaties biedt, ter opsporing, geen onoverkomelijke moeilijkheden. De langdurige twist ⁸⁰⁾ tussen beide instellingen werd geheel bijgelegd in het jaar 1219, toen de Premonstratenzers tegen zekere genoegdoeningen aan alle parochierechten te Antwerpen verzaakten ⁸¹⁾. Dit geeft reeds een terminus ante quem. Deze wordt bevestigd door de dorsale notities, op beide oorkonden aanwezig, en die mogelijk nog uit het einde van de XIIde eeuw stammen, of zeker uit de vroege XIIIde eeuw.

Daarnaast is er de oorkonde van Nikolaas van Chièvres, bisschop van Kamerijk, uit het jaar 1148 ⁸²⁾, waarin juist gehandeld wordt over de betwisting ⁸³⁾ tussen de twee instellingen aangaande de rechten in de parochie Antwerpen. Waar nog in 1135 bisschop Lietard van Kamerijk (1131-1135) diezelfde rechten in ondubbelzinnige bewoordingen aan Sint-Michiels ontzegde ⁸⁴⁾, wordt nu in de acte van bisschop Nikolaas het geschil in die zin beslecht dat de Norbertijnen rechten verkrijgen die voorkwamen in A² (maar niet in A¹) : « (*potestatem ... scilicet in Pascha et Pentecosten baptizandi, infirmos quoque uisitandi oleoque sacro inungendi, (ac mortuos sepeliendi)* ». Het lijdt, ons inziens, dan ook geen twijfel dat de vervalsing van de bisschoppelijke stichtingsoorkonde in dit verband geschiedde en wel met de bedoeling van Nikolaas van Chièvres een bekrachtiging van deze voorrechten te bekomen. Immers, na 1148 bestond er geen reden meer voor een vervalsing, want het enig verschil met de dispositio van de kapittel-oorkonde ligt

⁷⁹⁾ F. PRIMS, *Geschiedenis van Antwerpen*, dl. II-3, Brussel 1929, blz. 163; vgl. ID., *art. cit.*, blz. 363.

⁸⁰⁾ De volledigste uiteenzetting hieromtrent vindt men bij F. PRIMS, *art. cit.*, blz. 366-370 en 384-386.

⁸¹⁾ F. PRIMS, *Geschiedenis ...*, dl. II-3, blz. 164; E. DE MOREAU, *Histoire de l'église en Belgique*, dl. II, Brussel, 1945², blz. 425.

De desbetreffende oorkonde vindt men uitgegeven bij P. GOETSCHALCKX, *Oorkondenboek ...*, blz. 78-79, nr. 55 : ook hier gaat het vooral over « *recompensationem communicationis, inunctionis infirmorum (et totius iuris parochialis)* ».

⁸²⁾ Orig. : ANTWERPEN, R.A., *Fonds Sint-Michielsabdij, charters*, nr. III; uitg. : o.a. P. GOETSCHALCKX, *op. cit.*, blz. 15-17, nr. 7.

Een analoge tekst werd aan het O. L. Vrouwekapittel uitgereikt (orig. : ANTWERPEN, K. A., *Capsa II Dominorum*, nr. 3).

⁸³⁾ Die twist was juist bijzonder hevig tussen 1135 en 1148 (F. PRIMS, in *Bijdragen ...*, dl. XVII, blz. 369).

⁸⁴⁾ « *Communicare quoque infirmos et oleo inungere, nisi qui in vite sue habitu inveniuntur, fratribus Sancti Michaelis non licebit* » (orig. en uitg. : zie hoger).

in die parochierechten, die, alhoewel dit niet aan alle strubbelingen hierover tussen de Antwerpse instellingen een einde stelde, toch juist in 1148 door de Kamerijkse bisschop veilig gesteld werden.

Betreffende het tijdstip van deze herwerkingen is het nog opmerkenwaardig dat kort daarop, en opnieuw door dezelfde hand, van de bisschoppelijke oorkonde van 1148 eveneens een tweede versie ontstond ⁸⁵⁾, weer met het doel enkele gegevens in de tekst in te lassen ⁸⁵⁾. In tegenstelling tot hetgeen overkwam aan de charters van Borchard en Hildolf, bleef ditmaal het originele stuk bewaard, wellicht met de bijbedoeling om, in geval van nood, tenminste de hierin verworven rechten niet in het gedrang te brengen, terwijl de overdracht vanwege Hildolf en Borchard toch een verworvenheid betekende die ook zonder originele bewijsstukken wel niet aan te tasten was.

Het staat in elk geval buiten kijf dat al deze omwerkingen van oorkonden moeten toegeschreven worden aan die onbekende scriptor die rond het midden van de XIIde eeuw in de Antwerpse Sint-Michielsabdij het opschrijven van diplomatische teksten op zich nam.

* * *

Kort samengevat kan tot slot volgende opvatting vooropgesteld worden omtrent de waarde van de bisschoppelijke oorkonden betreffende de stichting van het Onze-Lieve-Vrouwkapittel en de Sint-Michielsabdij te Antwerpen in 1124.

Bisschop Borchard van Kamerijk liet in dat jaar voor beide instellingen een charter opmaken : hierbij was er echter weinig of geen sprake van de onderlinge verhouding nopens de parochierechten en parochiale functies in de stad (dat was evenmin het geval in de oorkonde die proost Hildolf opstellen deed). Moeilijkheden ontstonden dan ook dienaangaande, en men bracht het geschil uiteindelijk voor bisschop Nikolaas van Kamerijk, dit in het jaar 1148. Bij die gelegenheid had men in Sint-Michiels het eigen exemplaar van de confirmatie door Borchard (én het daaraan voorafgaande charter van de kapittelproost) herschreven, er zorg voor dragend het aandeel van de abdij in de betwiste parochierechten — wellicht volgens toenmalige toestanden —

⁸⁵⁾ Orig. : ANTWERPEN, S. A., *Fonds der kerkelijke en caritatieve instellingen*, nr. K 420.

⁸⁶⁾ M.-M. BAELDE, *op. cit.*, blz. XX-XXIII.

aan te vullen ⁸⁷⁾. Deze laatste versie werd door Nikolaas van Chièvres overgenomen in een nieuwe oorkonde.

Van de behandelde oorkonden van Borchard is bijgevolg enkel deze voor het O.L.Vrouwkapittel echt. Het bisschoppelijk charter van 1124 (en ook dat van de Antwerpse kapittelproost) uit de Sint-Michielsabdij is vals naar de vorm; naar de inhoud is het dat slechts ten dele.

Het diplomatisch onderzoek wijst m.a.w. uit dat men voor deze belangrijke episode in de Antwerpse en Norbertijnse geschiedenis, met de stichting van twee instellingen, het optreden van Tanchelm en de activiteit van sint Norbert te Antwerpen, kan beschikken over een origineel en volkomen onverdacht document, en over een tweede bisschoppelijk charter dat, hoewel met enige omzichtigheid te gebruiken, inhoudelijk toch waardevol is.

Merellaan, 18
3203 Linden

E. VAN MINGROOT.

Summary

1124 happens to be a very important year in the ecclesiastical history of the city of Antwerp. In that year the collegiate chapter moved from St. Michael's church into the church of Our Lady. The same year too the Norbertine canons founded St. Michael's abbey. This revolution in the ecclesiastical situation in Antwerp was connected with the so-called heresy of Tanchelm.

Very important documents concerning this crucial and vexed question in connection with the history of Antwerp and the canons of Prémontré in Belgium, are two episcopal charters, viz. the charters of foundation of these two institutions. They were promulgated by bishop Borchard of Cambray (1116-1130). To reach a definitive appreciation of these facts, a diplomatic valuation of both documents is indispensable.

Formal and material elements enable us to establish the authenticity of the deed for the church of Our Lady.

The formal authenticity of the charter for St. Michael's abbey, however, is to be rejected on the ground of graphic, palaeographical,

⁸⁷⁾ Dat was immers naar middeleeuwse opvattingen een geoorloofde handelwijze (A. VON BRANDT, *Werkzeug des Historikers*, Stuttgart, [1971⁶] bl. 121).

sigillographical, prosopographical, and canonical errors. It can further be established that this formal falsification took place about 1148. It was the work of a scribe from St. Michael's abbey whose hand is to be found in several abbey deeds from that period. The motive of drawing up this figurative copy is to be found in the disputes between the two ecclesiastical institutions in Antwerp concerning the parochial rights and functions in the city.